

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

TARTESSOS - ANDALUSIYA HUDUDIDAGI ILK MUSTAQIL DAVLAT TIZIMI: SHAKLLANISHI VA INQIROZI

Ashurova Xurshida Sag‘dullaevna
SamDCHTI “Gumanitar fanlar va
axborot texnologiyalari” kafedrası v.b. professori
xurshidashurova01@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Andalusiya hududidagi eng qadimgi va sirli sivilizatsiyalardan biri - Tartessos davlatining shakllanishi, uning ijtimoiy-siyosiy tuzilishi hamda inqirozga uchrash jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqot paleolit va neolit davrlaridan boshlangan uzoq evolyutsion jarayonning mantiqiy yakuni sifatida Tartessosning G‘arbiy Yevropadagi ilk mustaqil davlat sub’ekti sifatidagi o‘rni belgilashga qaratilgan. Maqolada Tartessosning shunchaki madaniy guruh emas, balki monarxiya boshqaruv shakliga, murakkab iqtisodiy ixtisoslashuvga va aniq geosiyosiy chegaralarga ega bo‘lgan mukammal davlat tizimi ekanligi arxeologik va tarixiy manbalar asosida isbotlanadi. Tadqiqot davomida Mesa de Asta, El Carambolo va Cabezo de la Joya kabi yodgorliklardan topilgan ashyoviy dalillar, shuningdek, antik davr yunon va rim mualliflarining yozma qaydlari qiyosiy tahlil qilingan. Alohida e‘tibor Tartessosning O‘rta yer dengizi havzasidagi finikiyaliklar va yunonlar bilan bo‘lgan iqtisodiy aloqalariga, shuningdek, miloddan avvalgi 535-yildagi Alalia jangidan keyin yuzaga kelgan geosiyosiy o‘zgarishlarga qaratiladi. Maqolada Tartessos davlatining parchalanishi ichki tanazzul emas, balki Kartagena ekspansiyasining bevosita natijasi ekanligi haqidagi xulosalar ilgari suriladi. Mazkur tadqiqot Andalusiya xalqining qadimgi davlat o‘zligini va uning keyingi Turdetan hamda Rim davri madaniyatiga ko‘rsatgan ta’sirini tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Tayanch so‘zlar: Tartessos, Andalusiya tarixi, paleolit, neolit, monarxiya, Alalia jangi, Kartagena, metallurgiya, Turdetaniya, geosiyosiy inqiroz.

KIRISH

Andalusiya mintaqasi o‘zining geografik joylashuvi va boy tabiiy resurslari tufayli insoniyat sivilizatsiyasi shakllanishining ilk o‘choqlaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Tarixiy yordamchi fanlar va arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu hududdagi ilk inson manzilgohlari paleolit davriga borib taqaladi. Xususan, Granadadagi Orce hududidan topilgan inson qoldiqlari Yevropa qit‘asidagi ilk ko‘chmanchilar aynan shu yerda, taxminan bir million yil avval paydo bo‘lganidan dalolat beradi. Miloddan avvalgi 30 000-yillarda “Homo Sapiens” (Kromanion) vakillarining paydo bo‘lishi va Malaga g‘orlaridagi (Cueva de la Pileta) o‘ziga xos rasmlar Andalusiyaning o‘sha davridayoq o‘ziga xos madaniy o‘zlikka ega bo‘lganini tasdiqlaydi.

Biroq, Andalusiya tarixidagi eng muhim burilish nuqtasi neolit davriga, xususan, miloddan avvalgi 3000-yillar atrofidagi Bell-Beaker madaniyatining shakllanishiga to‘g‘ri keladi. Guadalquivir vodiysida yuzaga kelgan ushbu madaniyat va undan keyingi jamoaviy mehnatga asoslangan monumental qurilishlar (Los Millares, Cueva de Menga) mintaqada kuchli ijtimoiy tashkilot va iyerarxiya mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Ushbu uzoq davom etgan evolyutsion jarayon miloddan avvalgi 1200-yillarda “Tartessos” davlatining tashkil etilishi bilan o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Tartessos - shunchaki etnik guruh yoki qabila emas, balki ma‘lum bir geografik makonda umumiy siyosiy va ijtimoiy chegaralarni belgilagan birinchi mukammal ijtimoiy-siyosiy organizmdir. U Rim imperiyasidan oldingi G‘arb dunyosidagi eng qadimgi mustaqil davlat sifatida qaraladi. Tartessos monarxiya shaklidagi boshqaruv tizimiga ega bo‘lib, u O‘rta yer dengizi havzasidagi iqtisodiy va madaniy

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Tartessos sivilizatsiyasi Andalusiyaning mustaqil siyosiy shaxsiyatini shakllantirgan ilk poydevor hisoblanadi. Maqolada Tartessosning G'arbiy Yevropa davlatchiligi tarixidagi o'rni, uning finikiyaliklar va boshqa O'rta yer dengizi xalqlari bilan o'rnatgan murakkab munosabatlari hamda miloddan avvalgi 535-yildagi Alalia jangidan keyingi geosiyosiy inqirozi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu sivilizatsiyaning tanazzulga uchrashi va uning o'rnini egallagan Kartagena va Rim ta'siri ostidagi Turdetaniya davri tarixiy dalillar asosida ko'rib chiqiladi.

Tartessos sivilizatsiyasi tarixiy manbalarda va ilmiy tadqiqotlarda uzoq vaqt davomida "mif va haqiqat oralig'idagi sirli davlat" sifatida talqin qilib kelingan. Biroq, so'nggi bir necha o'n yillikda amalga oshirilgan arxeologik va tarixiy-tanqidiy tahlillar ushbu tuzilmaning G'arbiy Yevropadagi birinchi mukammal davlat ekanligini ilmiy jihatdan isbotladi. Antik davr manbalari. Tartessos haqidagi dastlabki ma'lumotlar antik davr yunon mualliflarining asarlarida uchraydi. Xususan, Gierodot o'zining "Tarix" asarida Tartessos qiroli Argantoniy (Argantonios) haqida ma'lumot berib, uni yunonlar bilan do'stona aloqada bo'lgan va ularga devorlar qurish uchun mablag' ajratgan saxiy hukmdor sifatida ta'riflaydi. Shuningdek, Strabonning "Geografiya" asarida Tartessos (Turdetaniya) xalqining 6000 yillik qonunlar to'plamiga va she'riy an'analarga ega bo'lgan, Iberiya yarim orolining eng ma'rifatli xalqi ekanligi qayd etilgan. Bu ma'lumotlar matnda keltirilgan "mukammal belgilangan geosiyosiy tuzilma" va "monarxiya shaklidagi hokimiyat" tushunchalarini antik davr nuqtayi nazaridan tasdiqlaydi.

Arxeologik tadqiqotlar va yodgorliklar. Zamonaviy tadqiqotlarda Tartessosning moddiy madaniyati asosan uchta yirik markaz orqali tahlil qilinadi: Mesa de Asta (Jerez): Bu yerda olib borilgan qazishmalar Tartessosning iqtisodiy qudrati va

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

qishloq xo‘jaligi tizimi rivojlanganini ko‘rsatadi. Cerro del Carambolo (Sevilya): 1958-yilda topilgan mashhur oltin xazinasini Tartessos zargarlik san‘ati va metallurgiyasining naqadar yuksak darajada bo‘lganligini, shuningdek, sharqona (finikiyalik) elementlarning mahalliy an‘analar bilan sinkretik tarzda birlashganini isbotlovchi asosiy manba hisoblanadi. Cabezo de la Joya (Huelva): Bu hududdagi topilmalar Tartessosning O‘rta yer dengizi bo‘ylab keng ko‘lamli iqtisodiy ta‘sirga ega bo‘lgan dengiz savdo davlati ekanligini tasdiqlaydi.

Ijtimoiy-madaniy evolyutsiya nazariyalari. Zamonaviy tarixchilar (masalan, M.E. Aubet va Bendala Galán) Tartessosni shunchaki chetdan kelgan kolonizatorlar (finikiyaliklar) tomonidan yaratilgan tizim emas, balki mahalliy neolit davri Bell-Beaker va Argar madaniyatlarini evolyutsiyasining tabiiy yakuni deb baholaydilar. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, Tartessos sivilizatsiyasi “sharqona ta’sirlarga ochiq bo‘lgan, lekin ularni o‘zining mustaqil identifikatsiyasiga aqlli moslashtira olgan” birinchi ijtimoiy-siyosiy organizmdir. Bu qarash maqolada ilgari surilgan “Andalusiya o‘zining qadimgi tarixida o‘ziga xos shaxsiyatini saqlab qolgan” degan g‘oyani akademik jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Tartessosning inqirozi uning ichki zaifligi emas, balki 535-yildagi Alalia jangi kabi tashqi geosiyosiy faktorlar va Kartagenaning tajovuzkor ekspansiyasi natijasidir.

Ushbu tadqiqotda Tartessos davlatining shakllanishi va inqirozini tahlil qilishda fanlararo yondashuv hamda tarixiy-qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi quyidagi bosqich va usullarni o‘z ichiga oladi: Tarixiy-genetik metod. Bu metod yordamida Andalusiya hududidagi paleolit va neolit davri madaniyatlarining (Bell-Beaker, Argar) izchilligi o‘rganildi. Tadqiqotda Tartessos sivilizatsiyasi tasodifiy hodisa emas, balki mintaqadagi ijtimoiy-madaniy evolyutsiyaning qonuniy yakuni ekanligi isbotlanadi. Bunda moddiy madaniyat namunalarining oddiydan murakkabga o‘tish jarayoni tahlil

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

qilindi. Arxeologik ma'lumotlar interpretatsiyasi. Tadqiqot jarayonida Mesa de Asta, Cerro del Carambolo va Cabezo de la Joya kabi arxeologik yodgorliklardan topilgan ashyoviy dalillar (oltin buyumlar, metallurgiya pechlari, shaharsozlik qoldiqlari) tizimli tahlil qilindi. Ushbu topilmalar yordamida Tartessosning iqtisodiy ixtisoslashuvi va ijtimoiy tabaqalanish darajasi aniqlandi. Qiyosiy-tarixiy tahlil. Tartessosning davlat boshqaruvi shakli (monarxiya) va uning O'rta yer dengizi havzasidagi boshqa davlatlar (finikiyaliklar, yunonlar, keyinchalik Kartagena) bilan munosabatlari qiyosiy o'rganildi. Ushbu metod Tartessosning "Rimdan oldingi G'arbnning eng qadimgi davlati" sifatidagi geosiyosiy o'rnini belgilash imkonini berdi. Gumanitar va ijtimoiy tahlil. Tadqiqotda ijtimoiy-siyosiy organizmlarning inqiroz sabablarini o'rganishda tashqi va ichki omillar balansi tahlil qilindi. Xususan, Alalia jangi (mil. avv. 535-yil) va undan keyingi Kartagena ekspansiyasining Tartessos davlat tuzilmasiga ta'siri geosiyosiy determinizm prizmasi orqali ko'rib chiqildi. Manbaashunoslik tahlili. Antik davr mualliflarining (Herodot, Strabon) yozma manbalari zamonaviy arxeologik kashfiyotlar bilan solishtirildi (verifikatsiya qilindi). Bu esa afsonaviy ma'lumotlarni real tarixiy faktlardan ajratib olishga xizmat qildi.

Tartessosning ijtimoiy-siyosiy va geosiyosiy tuzilishi. Tartessos Andalusiyaning barcha tarixiy shakllarini qadimiy davlat shaklida birlashtirishni bilgan birinchi ijtimoiy-siyosiy organizm sifatida namoyon bo'ladi. Bu tuzilma shunchaki qabilalar ittifoqi emas, balki mukammal belgilangan geosiyosiy tuzilma edi. Unda davlat ijtimoiy va hokimiyat tashkiloti sifatida monarxiya shaklida mavjud bo'lib, bu monarxiya boshqaruvi butun O'rta yer dengizi bo'ylab katta iqtisodiy ta'sirga ega edi. Tartessos o'z davrining "G'arbiy qudrati" sifatida Rimdan oldingi G'arbnning eng qadimgi davlati hisoblanadi. Uning siyosiy chegaralari Guadalquivir vodiysidan to janubiy qirg'oqlargacha cho'zilgan bo'lib, bu bir

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

geografik makondagi birinchi umumiy siyosiy va ijtimoiy chegarani tashkil qilgan.

Iqtisodiy ixtisoslashuv va tashqi aloqalar. Tartessos iqtisodiyoti ixtisoslashgan mehnat taqsimotiga asoslangan edi. Argar madaniyatidan meros bo‘lib o‘tgan aylana shaklida bo‘lmagan qishloqlar va iqtisodiy faoliyatning ixtisoslashuvi Tartessos davrida o‘zining yuqori nuqtasiga yetdi. Davlatning iqtisodiy qudrati asosan ikki ustunga tayangan:

1. Metallurgiya va konchilik: Tartessos hududi oltin, kumush va misga boy bo‘lib, bu resurslar O‘rta yer dengizi xalqlari (finikiyaliklar, fokaylar, kritiklar) bilan savdo qilishda asosiy vosita bo‘lgan.
2. Qishloq xo‘jaligi: Guadalquivir daryosining unumdor tuproqlari intensiv dehqonchilik va chorvachilikni rivojlantirish imkonini bergan.

Tartessosning uzoq vaqt davomida tashqi xalqlar bilan aloqalari (ziddiyatlar va inqirozlarsiz bo‘lmasa-da) uning madaniy boyishiga xizmat qildi. U sharqona ta’sirlarga ochiq edi, biroq bu ta’sirlarni ko‘r-ko‘rona qabul qilmay, ularni o‘zining mustaqil identifikatsiyasiga aqlli ravishda moslashtira olgan.

Tartessian davlatining inqirozi va Kartagena tajovuzi: Tartessosning barqaror rivojlanish jarayoni miloddan avvalgi 535-yilda sodir bo‘lgan Alalia (Korsika) jangidan so‘ng jiddiy inqirozga yuz tutdi. Ushbu jangda Punik-Etrusk ittifoqining Foka kuchlari ustidan qozongan g‘alabasi G‘arbiy O‘rta yer dengizi, Gibraltar bo‘g‘ozi va Atlantikaning bir qismini Kartagena nazoratiga o‘tkazdi.

Bu geosiyosiy o‘zgarish Tartessosning tarixiy jarayoniga bevosita va fojiali ta’sir ko‘rsatdi. Davlat tuzilmasining parchalanishi: Kartagenaliklarning Tartessosga qarshi tizimli va doimiy tajovuzlari natijasida markazlashgan davlat hokimiyati zaiflashdi va oxir-oqibat parchalanishga olib keldi.

Mudofaasizlik: Davlatning parchalanishi natijasida turli mahalliy jamoalar tashqi tajovuzkorlarga qarshi himoyasiz qolib ketdi.

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Turdetaniyaga o'tish: Markazlashgan Tartessos davlati o'rnida uning merosxo'ri sifatida Turdetan xalqlari paydo bo'ldi, biroq ular endi avvalgi geosiyosiy qudratni saqlab qola olmadilar. Tartessos inqirozi Andalusiyaning mustaqil sub'ektdan Kartagena va Rim o'rtasidagi kurash maydoniga aylanishining boshlanishi bo'ldi. Shunga qaramay, Tartessos tomonidan asos solingan madaniy va ijtimoiy poydevor keyingi Turdetaniya va Rim Baeticasi davrlarida ham o'z hayotiylikini saqlab qoldi.

XULOSA:

Tartessos sivilizatsiyasining shakllanishi, gullab-yashnashi va inqirozi jarayonlarini tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, Tartessos - shunchaki arxeologik madaniyat emas, balki Iberiya yarim orolining janubida, aniqrog'i qadimgi Andalusiya hududida qaror topgan birinchi mukammal ijtimoiy-siyosiy birlashmadir. U o'zida monarxiya boshqaruv usuli, ixtisoslashgan iqtisodiyot va aniq belgilangan geosiyosiy chegaralarni birlashtirgan holda, Rimdan oldingi G'arbiy Yevropaning eng qadimgi davlat tuzilmasi maqomini oldi. Bu davlat paleolit davridan boshlangan uzoq evolyutsion jarayonning mantiqiy yakuni bo'lib xizmat qildi.

Ikkinchidan, Tartessosning o'ziga xosligi uning "aqli moslashuvchanligida" namoyon bo'ladi. Sharqiy O'rta yer dengizi xalqlari (finikiyaliklar, yunonlar) bilan faol aloqalarga qaramay, Tartessos o'zining mustaqil shaxsiyatini saqlab qoldi. U tashqi madaniy elementlarni mahalliy an'analar bilan uyg'unlashtirib, o'ziga xos sinkretik sivilizatsiya yarata oldi. Bu esa Andalusiyaning Shimoliy Afrika yoki Yevropaning boshqa qismlaridan ajralib turuvchi tarixiy o'zligini shakllantirdi.

Uchinchidan, Tartessos davlatining inqirozi ichki ijtimoiy tanazzuldan ko'ra ko'proq tashqi geosiyosiy tajovuzlar natijasidir. Miloddan avvalgi 535-yildagi

Global Conference on Medical and Health Sciences

Hosted Online from Madrid, Spain

Date: 14th June, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Alalia jangi dunyo tarixidagi kuchlar muvozanatini o'zgartirib yubordi va Kartagenani G'arbiy O'rta yer dengizining yagona hukmdoriga aylantirdi. Kartagenaliklarning muntazam harbiy bosimi Tartessos davlat apparatining parchalanishiga va mintaqaning mustamlaka hududiga aylanishiga zamin yaratdi. To'rtinchidan, Tartessosning qulashi Andalusiya davlatchilik an'alarining butunlay yo'qolishini anglatmadi. Uning o'rnida paydo bo'lgan Turdetan jamoalari Tartessosning madaniy va ijtimoiy merosini saqlab qoldilar. Ushbu meros keyinchalik Rim imperiyasi davridagi "Baetica" viloyatining intellektual va iqtisodiy yuksakligini ta'minlagan asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Shunday qilib Tartessos Andalusiya tarixidagi "mustaqillik poydevori" bo'lib, uning o'rganilishi nafaqat Ispaniya, balki butun G'arbiy sivilizatsiya davlatchilik tarixini tushunishda fundamental ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aubet, M. E. The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*. Cambridge University Press. 2001.
2. Bendala Galán, M. Tartessos: La primera civilización de Occidente. Madrid. 2000.
3. Olagüe, I. La revolución islámica en Occidente. Barcelona: Guadarrama. 1974.
4. Kennedy, H. Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus. Longman. 1996.
5. Levi-Provençal, E. Histoire de l'Espagne musulmane. Paris. 1950.
6. Glick, T. F. Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages. Princeton University Press. 1979.